

MÜƏLLİMİN ÖZÜNÜTƏHSİLİ

ANA DİLİMİZ MƏNƏVİ DİRİLİYİMİZDİR

Seyidəli Məmmədli,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ATMU

E-mail: seyidelimh@gmail.com

Açar sözlər: dil, ana dili, dövlət dili, dilin qorunması və inkişafı, milli dillər

Ключевые слова: язык, родной язык, государственный язык, защита и развитие языка, национальные языки

Key words: language, native language, official language, preservation and development of the language, national language

Ana dili hər bir xalqın milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir. Azərbaycan xalqının mənəvi diriliyinin təməli olan mövcud dilimiz dünyanın qədim və zəngin dillərindən hesab olunur. Tarixi araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan aborigenləri türkdilli olmuş, e.ə. III-I minilliklərdən üzübəri türk dili ana dili statusunda böyük inkişaf yolu keçmiş, XI əsrin ortalarında oğuz tayfaları dilinin güclü təsiri nəticəsində tam şəkildə formalaşmış, XII əsrdə ədəbi dilimiz təşəkkül tapmışdır. Ana dilimiz tarix boyu təqib və təzyiqlərə məruz qalsa da Səfəvilər dövləti dövründə Azərbaycan türkcəsi rəsmi dövlət dili statusu əldə etmişdir.

İslam dininin vüsət aldığı, var gücü ilə oturuşduğu bir dövrdə ana dilinin belə yüksəkliyə qaldırılması xalqımızın tarixinə yazılan ən önəmli hadisələrdən biridir.

Tarixin sonrakı dövrlərində görkəmli şair və yazıçılarımız Azərbaycan dilinin daha da inkişafı qayğısına qalmış, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızı inkişaf etdirmişlər.

1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi nəticəsində ikiye bölünən Azərbaycan uzun müddət rus və fars dillərinin təsiri altına salınmış, xalqımızın ana dilini dəyişməyə, onu rus və fars dilləri içərisində əritməyə çalışmışlar.

1918-20-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dilimiz öz ənənəvi adı ilə türk dili şəklində dövlət dili kimi qəbul edildi. Hətta sovetləşmədən sonra xeyli müddət belə qaldı. 1936-cı ildən sonra isə dilimizin adı Azərbaycan dili, torpağımızın adı Azərbaycan, milli mən-

subiyyətimiz də azərbaycanlı kimi təyin edildi. SSRİ dövründə Azərbaycan dili hüquqsuz bir vəziyyətə salındı və respublikanın bütün ərazisində rus dilinin hökmranlığı həyata keçirildi. Xalqın öz dilini, milli mənsubiyyətini, kimliyini unutması istiqamətində ciddi işlər aparıldı. Lakin doğma dilimiz tarixin müxtəlif zaman kəsiyində müxtəlif problemlərə sinə gərərək gilə-gilə inkişaf etmiş, öz varlığını, sabitliyini, özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamış və bugünkü dil daşıyıcılarına özünü ərmağan etmişdir.

Hazırda respublikamızda dövlət dili ilə yanaşı talış, tat, ləzgi, avar, saxur, ingiloy, udin, rus və başqa dillər də öz mövcudluğunu saxlamaqda və inkişaf etməkdədir.

Onu da qeyd edək ki, müstəqil dövlətimizin atributlarından biri sayılan dilimizin dövlət dili statusu alması dövlətçiliyimizin inkişafı və formalaşması ilə bilavasitə bağlıdır. Dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi məqsədi ilə verilmiş fərmanlar və qəbul olunmuş qərarlar dilin inkişafının hüquqi baza baxımından mükəmməllik göstəricisidir.

Təəssüf ki, dilə olan dövlət qayğısı ilə bəzi dil daşıyıcılarının mövqeyi arasında uyar-sızlıq özünü göstərir.

Məlumdur ki, hər bir dilin inkişafı həm də onun daşıyıcıları tərəfindən formalaşır. Dil daşıyıcıları onun zənginliyi, qrammatik quruluşunun möhkəmliyi və mükəmməlliyi qayğısına qalmalıdır.

Təəssüf ki, bəzən bu istiqamətdə müəyyən uğursuzluq, diqqətsizlik və laqeydlik özünü göstərir. Belə ki, şəhəri öz ağışuna alan reklamlaşdırma

işindəki uğursuzluq, anlaşılmaz, başa düşülməyən, ana dilimizdən uzaq adların mövcudluğu adamı narahat edir. Biznes strukturlarında ədəbi dil normalarına əməl olunmur. Reklamlarda, ictimai işə obyektlərində Azərbaycan dilinin leksik və qrammatik normalarının pozulması prosesi baş alıb gedir. Bakıda əcnəbi adlar daşıyan bir çox dükan və restoran adlarına rast gəlmək olar ki, bu da qarşısı alınmadıqca, təəssüf ki, genişmiqyaslı xarakter alır. Fikrimcə, burada izahat işi ilə yanaşı cəzalandırmadan da istifadə edilməlidir.

Dünyada baş verən elmi-texniki tərəqqinin nəticələri olan, istehsal məhsullarına verilən adlar dilimizdə işlənmə zorundadır. Yeni yaranan sözlər ya yarandığı dildəki adı ilə, ya da dilimizdə həmin mənəni ifadə edən alternativ söz formasında ifadə olunmalıdır. Doğrudur, belə beynəlxalq sözlərin dilimizin xüsusiyyətinə uyğun variant tapımı işi kifayət qədər uğurla aparılmır. Lakin o da məlumdur ki, dilimizə uyğun yaranan yeni sözlərin işlənmə tezliyinə ya əməl etmirik, ya da təsadüfi hallarda **soyuducu, bilgisayar, dabankeş, nəfəslük, işıqfor** və s. sözlər yada düşür.

Hazırda acınacaqlı vəziyyətlərdən biri də dialekt və şivələrin ədəbi dilə hücumu və onu pis günə qoyması ilə bağlıdır. Hətta bəzi ziyalıların nitqində müşahidə olunan **çə** kar samitinin “**ue**” kimi tələffüzü (**çiçək- uüək, çöl-üəmən, çəmənlik –üəmənlik və s.**), **ce** cingiltili samitinin isə bir qədər də kar-küy formasında tələffüzü (**cücə, ceyran, cənub və s.**) ədəbi dilimizə ziyanlı fakt kimi qarşılanmalıdır. Doğrudur, son vaxtlar televiziya kanallarında diktorların seçilməsində, müğənnilərin oxuduqları mahnılarda səslərin düzgün tələffüzünə diqqət artırılmağa başlasa da bu iş kifayət qədər uğurlu hesab edilə bilməz.

Məlumdur ki, dilimizin lüğət ehtiyatının müəyyən hissəsini hərəkət bildirən sözlər, feillər təşkil edir. Lakin burada da qərribə hadisələr baş verir. Hansısa qara əl feillərə “türkün məsəli” damğası vuraraq belə sözləri leksikonumuzdan çıxarmağa çalışır ki, bu da əsl Azərbaycan sözlərinin fəal lüğətdən yox olmasına gətirib çıxarır.

Son vaxtlar dilin qrammatik quruluşu da təhlükə ilə üzləşməyə başlayıb. Məlumdur ki, **-mış, -miş, -muş, -müş** şəkilçisi nəqli keçmiş zamanın normativ şəkilçisidir. Dilimizdə nəqli keçmiş zamanın ifadəsi üçün bu şəkilçi ilə yanaşı **-ib, -ib, -ub, -üb** şəkilçisi də işlənir. Doğrudur, bu şəkilçi canlı danışıq dili üçün daha çox

səciyyəvidir. Lakin son zamanlar mətbuat səhi-fələrində nədənsə nəqli keçmiş zamanın – **mış**⁴ forması işlənmir, onun yerinə daha çox bu zamanın **-ib**⁴ formasından istifadə olunur. Bu da Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının pozulması hesab olunur.

Nəqli keçmiş zamanla bağlı digər məsələ isə **-mış, -miş, -muş, -müş** şəkilçilərinin yazıda deformasiyaya uğradılması, **-ş** samitinin yazılmaması ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, şifahi nitq mütəhərrik, çevik, dəyişən nitqdır. Dil həmişə fikrin ifadəsində özü üçün asan variantları tələb edir. Təbii ki, dilimizdə çox işlənən “Xoş gəlmişsiniz!” nitq etiketi şifahi nitqdə “**ş**”-sız daha asan (Xoş gəlmişsiniz!) tələffüz olunur. Lakin bu heç də o demək deyil ki, şifahi nitqdə olduğu kimi yazılı nitqdə də **-ş** samiti ixtisar olunsun. Yazılı nitqi tənzimləyən qayda-orfoqrafiya qaydaları mövcuddur. Dilimizdəki sözlər qəbul olunmuş yazılı formasını orfoqrafiya lüğətində tapır. Hamı sözün orfoqrafiya lüğətindəki yazılış qaydasına əməl etməlidir. Əks halda kim neçə istəyir yazsa, yazılı nitqdə hərc-mərclik yaranar, özbaşnalıq baş alıb gedər. Çox təəssüf ki, hər yerdə rast gəldiyimiz “Xoş gəlmişsiniz!” nitq etiketini də son vaxtlar dəyişməyə çalışırlar və onu “Xoş gəlmişsiniz!” formasına salırlar. Beləliklə, dilin qrammatik quruluşunda hərc-mərclik yaranar ki, bu da ana dilimizə vurulan zərbə hesab edilməlidir.

Onu da qeyd edək ki, son vaxtlar orfoqrafiya lüğətinin yeni redaksiyada çapa hazırlanması orfoqrafiyanın sabitləşməsi istiqamətində atılan ciddi addım hesab oluna bilər. Lakin aparılan müzakirələr orfoqrafiya lüğətində yeni problemlərin davam edəcəyini göstərir. Fikrimcə, yeni redaktədə hazırlanan orfoqrafiya lüğətində tarixi-ənənəvilik prinsipinə hörmətlə yanaşılmalı, lüzumsuz dəyişmələrə yol verilməməli, lüğətin müxtəlif növləri arasında (izahlı, orfoepiya və s.) uyğunluq və eynilik gözlənilməlidir.

Hər bir dil özünün şifahi və yazılı formaları, dialekt və şivələri, ədəbi dili, orfoqrafiya və orfoepiya normaları ilə gözəldir. Dildə bu məsələlərin qarışıq salınması isə xoşagəlməz və ziyanlı hal hesab edilməlidir.

Problemin aktuallığı ana dilimizin - dövlət dilinin cəmiyyətdə oynadığı rol və onun inkişafı istiqamətləri ilə bağlıdır.

Problemin yeniliyi. Ana dilinin mövcud problemlərinin həlli istiqamətindəki təkliflər elmi yenilik hesab edilə bilər.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə tələbələr, müəllimlər və gənc tədqiqatçılar üçün əhəmiyyətli hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev N. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2015.
2. Balyev H.B. Azərbaycan dili. Bakı, 2006.
3. Əhmədşadə İ.Ə. və b. Azərbaycan dili. Bakı, 2010.
4. Həsənzadə N. və b. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2016.
5. Hüseynoğlu S. İfadəli oxunun əsasları. Bakı. 2010.
6. Qurbanov V. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyat. Bakı, 2011.

С.Г. Мамедов

РОДНОЙ ЯЗЫК – НАШЕ ДУХОВНОЕ СУЩЕСТВОВАНИЕ

РЕЗЮМЕ

Родной язык является основным фактором, определяющим национальное существование каждого народа. Азербайджанский язык является национальным языком Азербайджанской Республики. Этот язык прошел долгий исторический путь развития. Несмотря на то, что этот язык в разных временах был преследован, но он выжил и развивался.

Из-за количества носителей этого языка Азербайджанский язык в списке ЮНЕСКО находится на 25-м ступени.

S.H. Mammadov

THE NATIVE LANGUAGE IS OUR SPIRITUAL EXISTENCE

SUMMARY

The native language determines the existence of nation. The Azerbaijani language is the national language of the Azerbaijani Republic. This language has passed a long historical path. Despite the fact that at certain times it was exposed, but it survived and developed.

Azeri language is at the 25th level among 50 million native speakers in the list of UNESCO.

Redaksiyaya daxil olub: 01.02.2018